

פסקי רבינו אפרים והשגותיו שהוכנסו לתוך האלפס

א. רי"ף שבת (נה, ב—גו, א):

אשכחן בהלכות גדולות כתיבי¹ והיכא דאייתי איזמל במעלי שבתא לשבתא ואיגניב או איפגים מקמי מילה, שרי ליה למימר לנכרי לצבותיה² או לאיתויי איזמל אחרינא, כההוא ינוקא דאישתפיך חמימיה³ אמר להו רבה... לימרו לנכרי ליזיל לייתי לי מגו ביתאי. אמר ליה אביי בעאי לאותובי למר ולא שבקן רב יוסף... הדר אמר לו מאי בעית דתותבית, א"ל מהא דתניא הוזאה שבות היא ואמירה לנכרי שבות היא, מה הוזאה שבות ואינה דוחה שבת אף אמירה לנכרי שבות ואינה דוחה שבת. א"ל ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה, דהא מר לא א"ל לנכרי זיל אחים לי⁴ דהוא מעשה דאסור מדאורייתא אלא זיל אייתי לי דלית ביה מעשה ידיים אלא דיבורא בעלמא הוא, ושחק ולא מצא תשובה.

אוצר החכמה

- 1 בהג' מא"י לאלפס מחק תיבה זו. ברי"ף ד' קושטא רס"ט ישנה. הב"ח מגיה: כתב.
- 2 ברי"ף ד' קושטא יש כאן הוספת תיבה: "ינוקא". וכן באה שם בסוף דבריו אחר "לצבותיה" (אצל ר"י מלוניל — בסוף דברי ר' אפרים) ואין לה משמעות. ברי"ף שלפנינו וכן בנוסח ר' אפרים ליתא. ונראה שנגררה לכאן המלה "ינוקא" ע"י הדומות, שבאה בשורה הסמוכה, ומאחר שכבר היה לפני המעתיק — או המדפיס מלת ינוקא אחר "לצבותיה" כאן, הציגה גם אחר "לצבותיה" שבסוף דבריו.
- 3 עירובין סז, ב—סח, א.
- 4 ראה דקדוקי סופרים, עמ' 274 שיש ספרים שלא גורסים המילים "דהא מר לא א"ל לנכרי זיל אחים לי". בגמרא לפנינו ישנן. (על גירסת בה"ג ראה להלן). בהג' מא"י מעיר שמן והא מר וכו' עד "ושחק", "מוקף". גם מר"ן על הרי"ף משמע שלא גרס ליה. וכן מסתבר. שהרי דעת בה"ג היא שמתירין אמירה לנכרי לגבי מכשירי מילה אף בדבר שיש בו מלאכה גמורה, שמפרש מה שא"ל ולא שני לך וכו' דה"ק, כל שבות שנעשה ע"י ישראל, כגון הוזאה נקראת שבות שיש בו מעשה אבל אמירה לנכרי היא שבות שאין בה מעשה אפילו במלאכה גמורה כיון שאין הישראל עושה כלום. וא"כ ל"ש לומר "דהא לא א"ל לנכרי זיל אחים לי", שאפילו אמר לו כן מפורש, מותר. ועוד שא"כ מביא בה"ג ראיה לסתור. וכל שכן שאין טעם לפ"ו לדברי הרי"ף שמפרש דברי בה"ג דזיל אחים לי הוא מעשה שאסור דאורייתא אבל זיל אייתי לי אינו אלא דיבור, שלפי בה"ג אין הבדל בין אמירה לאמירה אלא בין הוזאה שנעשית ע"י ישראל לבין אמירה לנכרי שהגוי עושה המעשה ולא הישראל. ואמנם בה"ג שלפנינו לא גרס ליה (ה"ג ד"ו, 46 א). ראיתי להעיר ע"ז מפני שבפירוש ר"י מלוניל, שמייחס כל דברי ההשגה על בה"ג לר' אפרים, כנראה גורס בלשון הרי"ף המלים "דהא מר לא א"ל וכו' " (ראה במקור) אבל לא הביאור ע"ז שברי"ף לפנינו. ואולי הוסיפן ר"י מלוניל לא מפני שכן מצא בנוסחת בה"ג שברי"ף אלא מכיון שכל טענת ר' אפרים בנוייה על מלים אלו שבגמרא ראה צורך להציגן קודם שהתחיל להעתיק השגתו, ובפרט שלפי עדות רבינו היו מלים אלו נמצאות ברוב הנוסחאות שבגמרא אלא שבה"ג והגאונים ציוו לשנותן או להשמיטן (ראה פסקים כבהערה 5).

ועיינינו בהו ואשכחן דלאו מילי דסמכא נינהו. ומגופא דהאי עובדא ילפת דאסור למימר לנכרי לצבותיה או לאתויי דרך רה"ר, מדקאמר ליה דהא מר לא א"ל זיל אחים לי מכלל דאסור למימר לנכרי זיל אחים לי. וכמה מרבוואתא טעו בהאי פירושא דהאי מימרא, דקסברי דהאי דא"ל ולא שני ליה למר בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה, אשבות דהזאה קאמר ליה, דשבות דהזאה שבות דאית ביה מעשה ושבות דאמירה לית ביה מעשה בידים דדיבורא בעלמא הוא. ואקשו בה הכי ואמרי, הואיל ואמירה לנכרי שבות דלית ביה מעשה הוא מה לי א"ל אייתי לי מגו ביתאי ומה לי א"ל זיל אחים לי, תרווייהו שבות דלית ביה מעשה נינהו, דדיבורא בעלמא הוא ושרי. ואטעו לכולהו נוסחאי דגמרא דקסברי דליכא בגמרא דהא מר לא א"ל זיל אחים לי אלא טעותא דנוסחי הוא. ולא כדקא סברי הוא ונוסחי לית בהו טעותא אלא גוסחי מעלייא נינהו ולא פירושי, כדקא סברי להו אלא האי דא"ל ולא שני ליה למר בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה, לאו אשבות דהזאה קאמר ליה אלא הכי קאמר ליה, הא דאמרת אמירה לנכרי שבות וקא מדמיתו להו לשבות דהזאה דאסירא, לא שני לך בשבות דאמירה גופה בין שבות דאית ביה מלאכה לשבות דלית ביה מלאכה, דהא מר לא א"ל זיל אחים לי דאית ביה מלאכה אלא אייתי לי מגו ביתאי קאמר ליה, דטלטול בעלמא הוא דלית ביה מלאכה, דשמעת מינה דכי אמרינן אמירה לנכרי שבות בדבר שהוא מלאכה אבל בדבר שאינו מלאכה, כגון האי לא אמרינן ביה אמירה לנכרי שבות. הרי נתברר לך דליכא בנוסחאי טעותא ומילי דברירן אינן. והאי דאמרי' שבות דלית ביה מעשה ולא אמרינן שבות דלית ביה מלאכה, מעשה ומלאכה בהאי ענינא חדא מילתא הוא, דקרו אינשי למלאכה מעשה כדאמרינן ובין יום השביעי לששת ימי המעשה והיינו מלאכה. וכבר נתברר לך דאסור למימר לנכרי לצבותיה או לאתויי דרך רשות הרבים, והאי דכתב בעל הלכות טעותא הוא ולא תסמוך עילויה.

הפיסקה מן "ועיינינו בהו" עד הסוף, "ולא תסמוך עילויה" המועתקת כאן מתוך הרי"ף היא לפי עדותו של רבינו יהונתן מלונגיל כולה מתורת רבינו אפרים והוא מביאה בפירושו לרי"ף שבת בשינויים קלים⁵. מרבינו יהונתן למדנו שלא הרי"ף הוא המשיג על שיטת בעל הלכות גדולות "וכמה מרבוואתא" אלא רבינו אפרים⁶. מה היא דעת הרי"ף בזה לפי נוסחת האלפס שלענין ר"י מלונגיל? את זה לא גילה לנו הרב כאן במקומו אולם מפירושו של רבינו יהונתן לרי"ף עירובין, בסוגיית ההוא ינוקא דאישתפיך חמימיה למדנו שדעת הרי"ף כהלכות גדולות. מסתמא למד כן מנוסח האלפס כאן במס' שבת. מכיון שלפי גירסתו הביא הרי"ף דברי בה"ג ושיטתו בלי שום תגובה מצידו, שמע מינה סבירא ליה כוותיה. הנוסח ברי"ף עירובין שלפנינו מתאים לשיטה הכתובה כאן התולקת על בה"ג. אלא שכפי הנראה גם שם היתה לרבינו יהונתן גירסה אחרת ברי"ף, ובחנם נתקשו בדבריו הב"ח ובעל חידושי אנשי שם, כמו שיתברר בסמוך.

באלפסי שלפנינו שם⁷ הנוסחה היא כדלהלן: "א"ל ולא שאני לך בין שבות דאית ביה

5 ראה פסקי ר"א לשבת סי' ד והערה 21. ועיי"ש ביתר ההערות על השינויים.

6 ראה מש"כ בפרק האיש ושיטתו — שיטתו בהוראה; יחסו לתורת הגאונים.

7 דף כ, א מדפי הרי"ף, וכן ברי"ף ד' קושטא (= ד"ק או: רי"ף ד' ראשון או: ד"ר) מהד' זק"ש,

מעשה לשבות דלית ביה מעשה, כלומר האי דאמור רבנן אמירה לנכרי שבות לא שאני לך בין אמירה למעשה⁸ שיש בה איסורא דאורייתא ובין אמירה שאין בה איסור מעשה דאורייתא, דהא מר לא אמר ליה זיל אחים לי דהוא מעשה איסור דאורייתא אלא⁹ אמר ליה זיל אייתי לי". וזהו כדברי ההשגה על בה"ג כאן. אולם רבינו יהונתן כותב בפירושו שם בזה"ל: "ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה, כלומר בהזאה דין הוא שנחמיר בו לאסור משום שבות, שהרי יש בטלטולו מעשה בידים ואפשר שיעבור איסורא דאורייתא אם יוליך השפופרת של מי חטאת ד' אמות ברשות הרבים, אבל באמירה לנכרי לא עבד באמירתו מעשה אלא דיבור בעלמא הוא ולעולם לא יבא לידי איסורא דאורייתא, לפיכך זה האומר לנכרי אפילו היה אומר לו עשה מלאכה זו בשבת, כלומר שיאמר לו זיל אחים עליו לעולם לא יבא לידי איסור דאורייתא". וזה כשיטת בה"ג. הב"ח בהגהותיו¹⁰ מעיר: "נראה מדבריו שלא היה (ר"י מלונל) גורס בגמ' דהא מר לא אמר ליה זיל אחים, וכשיטת בה"ג שכתב הרי"ף בפרק ר"א דמילה בסופו אבל דעת הרי"ף דגרסין ליה והשיג על בה"ג". ברם כנראה לא הרגיש הב"ח שמה שהוא לא בסדר. הרי מוזר הדבר שרבינו יהונתן שבא בחיבורו לפרש דברי הרי"ף מביא דעת בה"ג ומפרשה ואינו מאבד אף מלה על הרי"ף ושיטתו. אולם הגאון מהר"ם טיקטין בחידושי אנשי שם הרגיש את הקושי ולפיכך כתב¹¹: "לכאורה מפרש זה תופס לו שיטת ה"ג שכתב רבינו הרי"ף בסוף פרק ר' אליעזר דמילה... וזו תימה שהוא בא לפרש דברי הרב וכתב עליו פירוש שהוא סתרו גם כן בפ' ר"א דמילה". אך לפי המבואר לעיל אין כאן שום תימה, שאמנם כן הוא. רבינו יהונתן כיוון בדבריו לבאר דעת הרי"ף הסובר כבה"ג לפי נוסחתו שם. וגם כאן הוא גורס באלפס בהתאם לשיטה זו.

אולם כל הראשונים ייחסו השיטה החולקת על בה"ג והגאונים¹² להרי"ף. לפי הרמב"ן, רבינו אלפסי הוא החולק על "דעת הגאונים ז"ל [שגוי מביא האיזמל] אפילו דרך רה"ר ואפילו לעשות איזמל לכתחילה" מותר לו¹³. וכ"כ ראב"י בהאשכול¹⁴ ובתשובה¹⁵, העיטור¹⁶, ר' ישעיה דיטראני הראשון בס' המכריע¹⁷, ראב"ה¹⁸, אור זרוע¹⁹, רשב"א²⁰,

ירושלים תשכ"ט, עמ' קפג.

- 8 בד' קושטא : במעשה.
- 9 בד' קושטא ליתא המלים "אלא א"ל זיל אייתי לי".
- 10 לרי"ף שם, אות כ.
- 11 בהג' לרי"ף שם עמ' ב.
- 12 ראה אוצה"ג עירובין, התשובות סי' קלו—קלז.
- 13 חיד' הרמב"ן שבת קל, א.
- 14 מהד' אורבאך, ח"ב, עמ' 111 ומהד' אלבק ח"ב, עמ' 4.
- 15 בתמים דעים סי' קעא ; תשו' ראב"י מהד' קאפח, סי' רא. שם כותב : "והגאון ר' יצחק (רי"ף) דחה את דבריו" (של בה"ג). בהאשכול מביא דברי בה"ג וההשגה עליו ברי"ף ומסיים : "ודברי הגרי"צ דסמכא גינהו".
- 16 ד"ל ח"ב, דף כ, ד ; מהד' רמ"י שם מט, א—ב.
- 17 סי' נז : "ורבינו יצחק זצ"ל כתב עליו (על בה"ג) ועיינא בהו ואשכחנן וכו'".
- 18 ח"א עמ' 441, 445, ושם עמ' 464 מעתיק בקיצור מהרי"ף ומוסיף : "והאריך מאוד רבי יצחק בספרו".
- 19 ח"ב, סי' פה. העתיק מראב"ה רבו כלשונו.
- 20 בחיד' שבת קל, ב.

רא"ש²¹, מאירי²², ריטב"א²³, חידושי הר"ן המיוחסים לריטב"א²⁴, בפ"י הר"ן לרי"ף²⁵, רבינו ירוחם²⁶ ועוד.

מהאמור לעיל יוצא בלי ספק שר"י מלונל ראה את הרי"ף בדעה אחת עם בה"ג והגאונים. ברם אם עדיין אפשר ליישב העובדה שחכמי איטליה, אשכנז וצרפת, וכן גם גדולי ספרד ופרובנס המאוחרים ייחסו את הדברים לרי"ף אחרי שהוכנסה השגת ר' אפרים לתוך הלכות האלפסי שלא בשמו, לא שייך לומר כזאת על בעל האשכול ובעל העיטור שהיו גדולי פרובנס בזמן הר"י מלונל וקשישים ממנו²⁷. בפרט שהם אומרים מפורש שרי"ף עצמו חזר בו ותיקן בהלכותיו שלא כבה"ג. האשכול כותב: "והא מילתא כתבה בעל הלכות והגאון רבינו יצחק כתבה בהלכות דיליה. מיהו בתר הכי הדר ביה ושדר לתקוני הכי בתקוני דיליה: והאי מימרא דכתיבנא הכי אשכחנא ליה בה"ג ועיינינו בהו ואשכחנא דלאו מילי דסמכא נינהו"²⁸. וכעין זה בעיטור: "ורבינו אלפסי ציוה להגיה בהלכות דיליה והאי מימרא דכתיבנא הכי אשכחנא ליה בה"ג ועיינינא ליה וכו'"²⁹. לפי דבריהם, התיבות "אשכחן בהלכות גדולות" אין מקומן קודם שמתחיל לצטט דברי בה"ג, כמו שהוא ברי"ף לפנינו, אלא בסופם. שמתחילה היו דברי בה"ג כתובים בהלכותיו סתם וציוה הרי"ף להוסיף אחריהם: "והאי מימרא דכתיבנא (ר"ל: סתם), הכי אשכחנא ליה בה"ג וכו'"³⁰.

ואשר על כן נראה שאמנם ההשגה היא פרי יצירתו של רבינו אפרים. הוא השמיע באזני הרב האלפסי, או שכתב לו, כי לא טוב עשה במה שקבע את דברי בה"ג בהלכותיו בתור הלכה פסוקה. הרי"ף כנראה הודה שהאמת בפיו וציוה לתקן המהדורא בתרא מהלכותיו ע"פ הצעת ר' אפרים וכנראה אף בנוסח השגתו. וכן אירע שכל אריכות הדברים בזה נגד שיטת בה"ג שיצאה מעטו של ר"א סופחה בצבינה ובלשונה לתוך ספר האלפס [אולי עוד

21 שבת פ"ט ס"י ב.

22 שבת שם. והשווה מאירי עירובין סז, ב.

23 עירובין סח, א.

24 שבת שם.

25 רי"ף שם דף נו, א.

26 גתיב א, ח"ב: "רי"ף כתב כי טעו (ה"ג) בפ"י זו ההלכה". ועי' ערוגת הכושם, מהד' אורבאך, ח"ג, ירושלים תשכ"ג, 159—160, שכן מייחסו לרי"ף גם ר' אברהם ב"ר עזריאל המחבר.

27 ראב"י אב"ד מנרבונה בעל האשכול נפטר בד"א תתקי"ט, ור' יצחק ב"ר אבא מרי ממרשיליה, בעל העיטור נפטר בתתקנ"ג בערך, ואילו ר"י מלונל עדיין היה בחיים בשנת תתקע"א, לדעת האומרים שעמד בראש השלש מאות רבנים שעלו בזמנו לא"י, ראה רש"ק מירסקי, "ר' יהונתן מלונל" סורא ב, עמ' 265.

28 האשכול מהד' אלבק (ראה לעיל הערה 14).

29 ראה הערה 16.

30 מזה יש לדון שרי"ף הביא בהלכותיו פסקים מתורת הגאונים בלא הזכרת שמם. שהרי קודם התיקון היה כנראה פסקו של בה"ג זה בא בספרו סתם. כע"ז אנו מוצאים ברי"ף ב"ב דף כה, סע"מ א: "הדין הוא סברא דרבוותא ואנן קשיא לן האי סברא וכו'", שלפי העיטור, מודעא מהד' רמ"י דף מו, רע"מ ג היא הגהה שהגיה רי"ף בהלכותיו, משמע שקודם בא סתם. ואמנם כן משמע מראב"י שכתב בתשובותיו (מהד' ר"י קאפח, סי' טו, עמ' לה): "שאנו סוברים כהגאון ר' יצחק לפי שהיה יודע כל דברי הגאונים והוא היה בורר מה שהוא עיקר". נראה מזה שקבע להלכה סתם דברי גאונים שהיו נראים בעיניו.

בחיי הרי"ף³¹]. לפני בעל האשכול ובעל העיטור היה כבר הרי"ף מהדורא בתרא או, מה שנראה יותר נכון, האלפסי המקורי עם קונטרס התיקונים של הרי"ף על הלכותיו³¹. לפני ר"י מלוניל היה הרי"ף מהדו"ק אבל לא קונטרס התיקונים של הרי"ף. מאידך היה אצלו קונטרס ההשגות וההשלמות על הרי"ף של רבינו אפרים. וכן יצא שר"י מלוניל ראה מר' אפרים דברים שבני דורו מייחסים כבר לרי"ף³².

ב. רי"ף עירובין (דף ה, א) :

אמרי¹ דבי רבי ינאי לא שנו² אלא עירובי חצירות אבל עירובי תחומין חייבין, דתאני ר' חייא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה... וקשיא לן היכי אמרינן הכא לוקין... ואנן קיי"ל דליתא לדברי עקיבא דאמר תחומין דאורייתא. ואשכחנא בגמ' דבני מערבא³... אין לך מחזור מכולם אלא תחום י"ב מיל כמחנה ישראל. נמצאו עכשיו תחומי שבת מהן דרבנן ומהן דאורייתא, מאלפים אמה ולמעלה עד י"ב מיל לוקה עליהן [לרבנן]⁴ מדרבנן ולר"ע מדאורייתא... מי"ב מיל ולמעלה לוקה עליהם מדאורייתא לדברי הכל.

ועדיין⁵ הקושיא במקומה עומדת, שאין לנו עירובי תחומין אלא עד סוף אלפים אמה בלבד, ואם הניח עירובו חוץ לאלפים אמה אין עירובו עירוב ואסור לו לצאת חוץ לאלפים אמה אפילו אמה אחת, ואם איסור זה מדרבנן הוא, לא ילקה עליהם דבר תורה אלא לדברי ר"ע. והאי⁶ תירוצא לא סליק אליבא דגמרא דילן וקושיא בדוכתיה עד השתא כדקאי קאי.

31 מלשון "ושדר לתקוני... בתקונין דיליה" שבאשכול משמע שרי"ף חיבר קונטרס עם תיקונים לספרו [שאוילי נכתב בפקודת הרי"ף ע"י אחד מתלמידיו] ועל פיו הוא שנתחבר אח"כ האלפס מהדו"ב. [שרי"ף עצמו לא כתב המהדו"ב אלא תיקונים למהדו"ק, כבר הרגישו רי"נ אפשטיין, תרביץ שנה ד, עמ' 190 ורב"ז בנדיקט, קרית ספר כה, עמ' 169]. אולם לא ידענו ברור אם המהדו"ב ע"פ תיקוני הרי"ף נכתבה בעוד הרי"ף חי. המלים "אשכחן בהלכות גדולות" נעתקו למקום שלפנינו כנראה במהדו"ב.

32 אולם לא מסתבר לומר שהיה לפני ר"י מלוניל גם קונטרס התיקונים או מהדו"ב של הרי"ף והחליט למסור הדברים בשם אומרם, אע"פ שידע שרי"ף כבר קיבל דעה זו וסתמה בהלכותיו וחזר בו מראשונה, שא"כ למה מייחס לרי"ף בעירובין שיטת בה"ג, משמע מזה שלא ידע ר' יהונתן מחזרת הרי"ף. ואמנם כבר שיערו אפטוביצר, מבוא לראב"ה, עמ' 326 ובנדיקט, קרית ספר שם, עמ' 168 שכמה מתיקוני הרי"ף בהלכותיו נתעורר עליהם הרב ע"י ר' אפרים, ומכאן ראייה לדבריהם. ועי' מש"כ עוד סימוכים שהדברים שבכאן מר' אפרים הם בפרק "האיש שיטתו ודיעותיו" בתחילתו סוף הערה 9.

בכ"י ישן מהלכות הרי"ף הנמצא בסמינר התיאולוגי בניו יורק מס' 692 (= כ"י הסמינר) המכיל רוב רובו של החיבור, והוא לפי השערת לוצקי משנת 1200 (ראה המבוא לפי' ר"י מלוניל לב"ק, תשכ"ט, עמ' יב), חסרו כמה פרקים ממס' שבת, ביניהם פרק ר"א דמילה שבתוכו הוכנסה השגת ר"א זו. בכ"י מאוחרים מרי"ף וכן באלפס דפוסים הראשונים כבר בא הכל כמו ברי"ף לפנינו.

1 גמרא יז, ב.

2 שפטרו במחנה (ראה שם משנה עמ' א).

3 ירושלמי פ"ג סוף ה"ד ופ"ה ה"ד.

4 הוספת הגהות בעל חור"י. וכ"ה ברא"ש פ"א סי' כד.

5 מכאן ועד הסוף הוא כנראה הוספה ברי"ף, ראה להלן.

6 בהג' הב"ח : "מן והאי וכו' עד סוף הפרק, ג"ב באלפס ישן אינו וכן הרא"ש לא העתיקו". ועי' מש"כ להלן בפנים.

(חידושי הרמב"ן) א⁶

וראיתי עוד לרב ר' אפרים תלמידו ז"ל סברא אחרת שהשיב ואמר דאנן קיי"ל דלית הלכתא כר"ע⁷, לא ידעי מהיכא קיי"ל הכי אלא מספק בגמרא טובא... וכיון דמספקא מילתא לא עבדינן בה עובדא...⁸

נטיית רבינו אפרים לפסוק כר' עקיבא שאף תחומין של אלפיים ולמעלה דאורייתא נינהו ונימוקו, מפורשים באר היטב בקטע שהביא ממנו הרמב"ן והוא מצוטט כולו במקומו⁹. כאן רק ברצוני להעיר שאף דברי הרי"ף המובאים כאן הם לדעתי בחלקם תורת ר' אפרים שמצאה מקומה לתוך האלפסי. כוונתי למן "ועדיין הקושיא במקומה עומדת" עד הסוף. תמצית הקושיא, שאי אפשר לפרש הגמרא שלנו כי דבי ר' ינאי אליבא דר' חייא שאמר לוקין ד"ת מיירי בתחום י"ב מיל, שהרי מדקאמר אבל עירובי תחומין חייבין, ר"ל חייבין להניח העירוב במקום הראוי והיינו תוך אלפיים וד' אמות, שחוץ לשיעור זה אינו עירוב, ועליו הוא שאמרו שאם לא עירבו, כלומר במקום הראוי לוקין דבר תורה, ואם בסוף אלפיים אין בו איסור תורה אלא לר"ע, הדרא קושיא לדוכתא הרי לא קיי"ל כמותו¹⁰.

והנה אם נאמר שרי"ף עצמו הוא מקשה הקושיא, יש לנו להניח שרבינו האלפסי לא הכריע להלכה כירושלמי שעד י"ב מיל דרבנן ומי"ב מיל ולמעלה דאורייתא, מאחר שעל כרחק הבבלי חולק ע"ז ואין הלכה כירושלמי נגד הבבלי, כמו שכתב הרי"ף עצמו בסוף מכילתין: "ואנן לא סבירא לן הכי (כירושלמי), דכיון דסוגיין דגמרא דילן להיתרא לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא, דעל גמרא דילן סמכינן דבתרא הוא". לפי זה, הראשונים הסוברים כי הרי"ף קבע כאן הלכה כירושלמי לא גרסו בדבריו הקושיא שנשארה בלתי מתורצת. וכן הבין הב"ח שכתב כי בעל המאור המפרש שרי"ף סמך על ירושלמי "כנראה לא היה גורס כלל בדברי הרי"ף הא דועדיין הקושיא במקומה עומדת כו' עד סופה, דודאי לפי גירסא זו משמע שסמך על הירושלמי"¹¹. והיינו, דמאחר שהוא תירוץ נכון והבבלי מתיישב, לפי הרי"ף, ע"פ דברי הירושלמי משמע שכן היא ההלכה לדעתו. מאידך סבר הרמב"ן שהקושיא האחרונה היא מרי"ף עצמו והוכיח מזה במלחמות שלא כדעת בעל המאור אלא שהרי"ף לא "תוקע עצמו לדבר הלכה לפסוק תחומין דאורייתא בשום מקום"¹². וכן כתב הב"ח¹³ שלפי הנוסח ברי"ף שלפנינו "לא משמע שיפסוק דתחומין די"ב מיל דאורייתא אלא נראה כמסתפק"¹⁴.

6א דף יז, ב.

7 כלומר, כך כתב הרי"ף "קיי"ל דליתא לדר"ע", ור"א חולק עליו בזה.

8 ראה פסקי עירובין סי' ב והערה 2.

9 שם.

10 כך פירשו הקושיא הרמב"ן במלחמות ובחידושי מהרמ"ז על הרי"ף ד"ו כאן, בתוספת ביאור. ועי' להלן בדברי ר"ח ב"ר שמואל. הראב"ד, המובא ברשב"א ספ"ק דעירובין ובש"ר שם, מפרש הסוגיה ע"פ ירושלמי, כרי"ף אבל גורס בדברי ר' חייא "לוקין על תחומין", ולא "על עירובי תחומין", ובזה נפטר מהקושיא שברי"ף.

11 הג' הב"ח על הרי"ף אות ו.

12 מלחמות ברי"ף שם עמ' ב. וכ"כ רמב"ן בחידושינו כאן.

13 שם, ועי' להלן הערה 24.

14 הב"ח מוסיף שכן הבין רבינו ירוחם ברי"ף. והיינו, שכתב בנתיב יב חי"ח: "ולפי התלמוד בבלי שלנו הוא מדרבנן ואין לוקין עליו מן התורה לעולם, כן כתב הרי"ף". אולם בשה"ג

אולם הרבה מגדולי הראשונים, החל מר"י הברצלוני ולמטה, הבינו, כמו שהבין ג'על המאור כי אמנם הרי"ף "תקע עצמו לדבר הלכה", לפסוק כירושלמי. בספר העתים העתיק דברי הרי"ף עד "אבל מאלפים אמה ולמטה מותר לד"ה"¹⁵, ומשמע שלא היה יותר ברי"ף שלפניו. וכן משמע ממה שכתב: "והגאון ר' יצחק... סבירא ליה דעירובי תחומין מהן דרבנן ומהן דאורייתא ואייתי סייעתא מגמרא דבני מערבא", והוא משבח תירוצו לאחד הבבלי עם הירושלמי: "והאי טעמא דכתב האי גאון טעמא תריצא ומסתבר הוא"¹⁵. וכן הרמב"ם, שדרכו להורות כרי"ף במקום שאין לו פירכא עליו פסק כירושלמי¹⁶, נראה שראה ברי"ף הכרע ולא היתה הקושיא בנוסחתו¹⁷. וכן הסמ"ג¹⁸. וכן באור זרוע¹⁹. גם רבינו יואל, אביו של ראבי"ה מסתמך בפסקו כירושלמי על הרי"ף²⁰. הרשב"א כותב: "וכן נראה מדברי הרב אלפסי ז"ל שסמך על הירושלמי הזה לפסוק דשלש פרסאות דבר תורה"²¹ וכעין זה בריטב"א²². וכן המאירי סובר שדעת "גדולי הפוסקים (= רי"ף) שמי"ב מיל ולמעלה תחומין דאורייתא"²³.

מכל זה נראה שהקושיא ברי"ף היא תוספת מאוחרת. עכ"פ ברור שלא היתה בנוסחאות הרי"ף שלפני קדמוני הראשונים כר"י הברצלוני ובעל המאור. ויש לשער שהיא היתה הגהת רבינו אפרים על הגליון, שדחה בה תירוץ רבו וכתב תירוצו הוא שהקושיא עצמה "הא לא קיי"ל כר"ע" מעיקרא ליתא. אבל פלא הדבר, שרמב"ן, אשר ראה דברי רבינו אפרים כנראה לא מצא קושיא זו בדבריו אלא באלפסי ומיחסה לרי"ף²⁴. ואולי כתב ר"א הפירכא לדחות דעת הרי"ף על גליון האלפסי ושיטתו הוא, בספרו²⁴. דבריו שעל הגליון הוכנסו אח"כ לתוך נוסח הרי"ף, כמו שעשו עם הרבה מהערותיו, ולפני הרמב"ן היה כבר הרי"ף עם ההוספה שבפנים ולא ידע שהיא מר"א ע"כ סבר שרי"ף עצמו נסתפק בדבר²⁵. אולם יתר דברי רבינו אפרים, דהיינו שיטתו ונימוקו, ראה רמב"ן בספרו וממנו ציטט.

על הרי"ף (כאן אות ב) הפריז על המדה וכתב שרמב"ם וסמ"ג שפסקו כירושלמי (ראה להלן) חולקין על הרי"ף "שמדברי רבינו (הרי"ף) משמע דאין שיעור לתחומין דאורייתא". וצ"ע, שאפילו אם שה"ג גורס הקושיא בדבריו אין לנו בו אלא חוסר הכרע. ונראה שכוונתו למש"כ לעיל בפנים שלפי הקושיא הבבלי חולק וראוי לפסוק כבבלי.

15 ס' העתים הוצ' מק"ג, קראקא תרס"ג, עמ' 46.

16 פכ"ז משבת הל' א—ב.

17 וכן משמע במגיד משנה שם.

18 מל"ת סו, עיי"ש שפסק כירושלמי ע"פ רי"ף ורמב"ם.

19 ח"ב, סי' פה קרוב לסופו, עיי"ש שהעתיק דברי הרי"ף בקיצור וראה בו קביעת הלכה כירושלמי.

20 ראה ראבי"ה ח"א, עמ' 464. גם הוא אינו מזכיר אף ברמז שרי"ף נתקשה בזה ולא הכריע.

ועי' הערות אפטוביצר שם בסוף הספר, עמ' 530—529. השווה מרדכי עירובין סי' תפד בשם

רבינו יואל ולפ"מ שמובא ממנו בתה"ד סי' פג.

21 בחידושו ספ"ק דעירובין.

22 בחידושו שם.

23 המאירי עירובין לו, רע"מ א והשווה שם יז, ב ד"ה כבר ביארנו.

24 שכן מפורש בחיד' הרמב"ן: "ראה רבינו הגדול להעמיד דברי ר"ח בתחומי י"ב מיל... והקשה

ע"ז ועדיין הקושיא במקומה... והניח הענין הזה בקושיא". וע"ע שם בד"ה ועוד מצינו.

24א ראה כעין זה להלן סימן ו.

25 לפני שאר הראשונים שהובאו כאן, הסוברים כי הרי"ף הכריע כירושלמי, היה נוסח הרי"ף בלי

תוספת הקושיא. אמנם צ"ע קצת, שרמב"ן כותב כ"פ שהשתמש בס' הלכות הרי"ף ב"כתיבת

בנוגע לסוף דברי הקושיא "והאי תירוצא לא סליק וכו'", שנראים כהכפלה מעיר הב"ח בהגהותיו: "ג"ב באלפס ישן אין זה וכן הרא"ש לא העתיקו, וכן נראה, דהא כבר כתב ועדיין הקושיא וכו'". ואמנם באלפס דפוס ראשון (קושטא רס"ט) ליתא א"כ. אך מפירוש רבינו חננאל ב"ר שמואל לאלפסי למדתי שגרס בתוך הרי"ף רק דברי הסיום הללו אבל לא התמיהה עצמה ("ועדיין הקושיא במקומה עומדת וכו'"). שכתב: "ואומ' הרב ז"ל (הרי"ף) ודאי תירוצא לא סליק אליבא דגמ' דילן וקושיין בדוכתיה קאי עד השתא. פי' משום דקאמ' בגמ' דילן על עירובי תחומין²⁶, ועירוב אינו געשה אלא בסוף אלפים בלבד וכו' "²⁷. והוא ממשיך לפרש כוונת הרי"ף במ"ש "וקושיין בדוכתיה קאי", כמעט כדברי הקושיא שלפנינו, ואילו היה רואה הקושיא בנוסח הרי"ף אין צורך לכפול הדברים, משמע שלא גרס לה. ואולי אף לרבינו חננאל זה, שחי בערך בזמן הרמב"ן²⁸, נודמנה לו נוסחת הרי"ף עם הכנסה מקוצרת לתוכה מקושית ר' אפרים שעל הגליון²⁹.

ג. רי"ף פסחים (דף ד, רע"מ ב):

(הא דאמרי בה¹ שתי שורות החיצונות שהן העליונות פליגי בפירושה² רב ושמואל והלכה כשמואל דאמר עליונה ושלפנים הימנה דהויין להו תרוייהו עליונות).

(תלמיד הרמב"ן; נימוקי יוסף²):

ובהגהת רבינו אפרים ז"ל נמי כתוב³ הלכתא כשמואל ורבינו אלפסי לא הזכיר זה בהלכותיו.

גם הר"ן על הרי"ף העיד כתלמיד הרמב"ן ור"י חביבא שרי"ף השמיט פסק זה אבל לא העיר כמותם על הגהת רבינו אפרים⁴. ברי"ף שלפנינו ישנו בסוגריים, כמו שמועתק כאן, וצויין בצידו: "צ"ע אם זה לשון רבינו... דהא הר"ן ז"ל בפי' המשנה כתב דרבינו השמיט דבר זה מספרו". גם בחידושי אנשי שם מוסיף מהר"ן שפירא שלא יתכן לגורסו ברי"ף מחמת שני טעמים: (א) מש"כ הר"ן שרי"ף השמיטו בכוונה "לפי שאין מסדרין עכשיו

יד קדשו" של המחבר. ואולי כאן לא בדק על פיו. או שמצא כן בקונטרס התיקונים שהכיל מה 'שציה הרי"ף לתלמידיו לתקן [מה שקראו מהדורא בתרא של הרי"ף], וע"פ רבינו אפרים ציה הרי"ף להוסיף הקושיא בהלכותיו.

25 אולם בכ"י הסמינר הישן (ראה סי' הקודם בפרקין סוף הערה 32). יש כבר הכל כמו ברי"ף לפנינו, אף ההוספה "והאי תירוצא וכו'".

26 ר"ל, דאמר: לוקין "על עירובי תחומין", ולא "על תחומין", ראה לעיל הערה 10.

27 הועתק מכ"י בס' רב נסים גאון לר"ש אברמסון, עמ' 112.

28 שמזכיר בפירושו את הרמב"ם, ראה אנצ' לגדולי ישראל עמ' 545. ועי' ר"ש אסף, קרית ספר כג, עמ' 237.

29 אגב, אברמסון (שם) הבין ממש"כ ר"ח: "והאי דאיצטריך ז"ל לבאר דבר זה... משום דחזא לרבי' נסים ז"ל דקאמ' בפירושו וקשיא לן היכא אמרי' הכא לוקין וגו' ופירוקה דהאי קושיא איפרש בגמ' דבני מערבא וכו' ", שרי"ף לקח הקושיא ותירוצו ע"פ הירושלמי מר' נסים. אולם המעיין יראה שמסקנת הרי"ף ע"פ הירושלמי אחרת היא ממסקנת ר' נסים גאון, עיי"ש ואכ"מ.

1 במה ששנינו ריש מכילתין "שתי שורות במרתף" צריכות בדיקה (גמ' ת, ב).

2 ראה פסקי פסחים סימן ב הערה 6.

3 הנימוק"י מביא קודם לכן שרש"ג ורה"ג פסקו כשמואל, כמו שמביא בשמם רי"ף גיאת, וכ"כ העיטור (בשמם ע"פ ריצ"ג) בריש הלכות ביעור חמץ (מהד' רמ"י קיח, ד) בלא הזכרת דעת ר' אפרים. ועי' אוצה"ג, התשובות סי' ב הערה ז.

4 ראה ר"ן ריש מכילתין ד"ה בש"א שתי שורות.

החביות באותו ענין" ⁵, (ב) שמלשון הרי"ף מיניה וביה משמע שאין גורסין אותו ⁶. גם הב"ח בהגהות ⁷ ציווה למוחקו וכתב שבאלפס ישן אינו. באלפס ד' ראשון ישנו ⁸. אולם באלפס כ"י הסמינר אינו. בפסקי הרי"ד ⁹ מביא מחלוקת רב ושמואל אבל לא גילה דעתו הלכה כמאן, כדרכו תמיד, והוא מסתמא מפני שנוטה לרי"ף בזה שאינו נוגע למעשה, וכפי הסבר הרי"ן ¹⁰.

מדברי תלמיד הרמב"ן ומבעל נימוק"י אנו למדים שהיתה כאן הגהת ר' אפרים למלאות השמטת הרי"ף, אולי ר"ל שמצאו כן על הגליון. מצידי האלפס הוכנסה ע"י מעתיקים לתוך נוסח הרי"ף ¹¹. כפסקו של רבינו אפרים מפורש בגמרא שלפנינו ¹² : והלכתא כוותיה דשמואל. אולם בתלמוד כ"י מינכן ליתא ¹³, וכן לא גרסוה כל אלה הראשונים שפסקו כרב ¹⁴. קשה לקבוע אם ר"א בהגהתו כיוון להכניס פסק המפורש בגמרא שהושמט, או שהורה כשמואל מסברת עצמו. אמנם כמה ראשונים מייחסים כבר פסק זה לרי"ף עצמו. כן הוא בהגהות מיימוניות ¹⁵, בפסקי ריא"ז ¹⁶, ובפירוש ריבב"ן ¹⁷. מזה נראה ששני האחרונים, חכמי איטליה בדור ודורותיים אחרי ר"י דטראני הראשון, זקנו של ריא"ז היה להם כבר ספר הרי"ף עם השלמות מר' אפרים שנשתקעו בו, מה שלא היה לרי"ף הזקן ¹⁸. כדאי להעיר כי ממה שלא הזכיר ר"ן הגהת ר' אפרים, כמו שהזכירה תלמידו ר"י חביבא אין ראיה שלא ראה אותה, שמכיוון שלפי דעתו אין הענין נוגע עכשיו לא מצא לנחוץ להצביע על כך.

אוצר החכמה

ד. רי"ף שם (דף ז, א) :

(וחכ"א מפרר וזורר לרוח או מטיל לים. ופרישנא מפזר וזורר לרוח או מפזר ומטיל לים, אלמא אפי' לים בעי פירור וכל שכן לשאר נהרות, וחטים של חמץ בעו שחיקה והדר מטיל לים).

- 5 וכ"כ הנימוק"י במשנה (עמ' קו).
- 6 עיי"ש שמסדר דברי הרי"ף הוכיח כן.
- 7 לרי"ף שם. וכ"כ ב"ח גם באו"ח סי' תלג.
- 8 הלכות הרי"ף, ירושלים תשכ"ט כרך א, עמ' רב.
- 9 הוצ' מכון התלמוד, ירושלים תשכ"ו, עמ' ריד.
- 10 וכ"כ המהדיר שם, הערה 88.
- 11 בלוי, המהדיר של הנימוק"י כותב (שם הערה 6) בשם בעל המאור בהקדמה שהרבה מהגהות רבינו אפרים נכנסו לתוך הרי"ף, ואמנם כנראה עובדה היא זו, וכמו שמתבאר בפרקין אבל לא נכון מה שמעיד את הרו"ה ע"ז. בעל המאור לא כתב כן.
- 12 ח, ב.
- 13 ראה דקדוקי סופרים שם.
- 14 כמש"כ בהג' הגרי"ב שבגליון הגמרא ובשם תויו"ט. וכ"כ הכ"מ פ"ב מחמץ ומצה ה"ו : "שא"כ לא היה חולק (הרמב"ם שפסק כרב) על פסק הגמרא". ועי' תוספתא כפשוטה ח"ד, עמ' 473 שרואה בתוספתא נטייה לרב ובירושלמי, נטייה לשמואל.
- 15 הל' חו"מ שם : "וכן פרי" אלפס כשמואל".
- 16 מהד' ירושלים תשכ"ו (יחד עם פסקי הרי"ד הנ"ל), עמ' קסא : "בודק שתי שורות, העליונה והשורה שלפניה הימנה כדברי רבינו יצחק".
- 17 לר' יהודה ב"ר בנימין ממשפחת הענווים, רבו של ר' צדקיה בעל שבלי הלקט. פירסמו רש"ק מירסקי, תלפיות שנה ו, תשט"ו. עיי"ש עמ' 561—562.
- 18 ראה לעיל ע"י הערות 9—10.

(המאור; רבינו מנוח ¹):

כיון דפליגי עלה רבה ורב יוסף ולא איפסיקא הלכתא כחד מינייהו נקיטין הכא והכא לחומרא, וכתרתין ברייתא, ובע"ז שוחק ומטיל לים ובחמץ מפרר ומטיל לים בין בים המלח בין בשאר נהרות בין בחיטי בין בדנהמא ², וכן כתב ה"ר אפרים ז"ל.

בגמרא נסתפקו אם "מפרר" קאי גם על זורק לים או שבמטיל לים די לו בלא פירור. וכן לענין "שוחק" הנאמר גבי עבודה זרה. ונחלקו בזה רבה ורב יוסף. רבה חילק שבע"ז, שמוליכו לים המלח ³ לא בעי שחיקה ⁴ משא"כ חמץ שזורקו אף לתוך שאר נהרות ⁵. רב יוסף מחלק להיפך. ע"ז שאין המים ממסות אותה בעיא שחיקה חמץ שמתמסה ⁶ במים לא צריך פירור. ומביא שתי ברייתות ששניהם, חמץ וע"ז צריכים, זה פירור וזה שחיקה. ומחלק לרבה בין ים המלח לשאר נהרות ולרב יוסף בין "חיטי" ו"נהמא", בחיטים צריך פירור, בלחם לא צריך ⁷.

פסקו של רבינו אפרים להורות "הכא והכא לחומרא" כנראה נכנס לתוך הרי"ף (בצורה הנ"ל), אולם כדי לעמוד על הענין יש לברר תחילה שיטתו. הריטב"א מביא בשם הגאונים דהלכה כרבה "לפום כללא דאמרי רבוותא ז"ל דכל היכא דפליגי רבה ורב יוסף הלכה כרבה בר משדה ענין ומחצה ואינו בסדר נזיקין דוקא" ⁷. וכן פסק ר"ח: "הלכתא כרבה דאמר חמץ בעי פירור" ⁸, כי לרב יוסף לא צריך פירור אלא חיטים ולא לחם. ההשלמה והמאורות פסקו "כרבה לחומרא" ⁹, והיינו אפילו בלא הכלל דהלכתא כרבה לגבי רב יוסף, מכיון שלא נפסקה ההלכה אזלינן לחומרא.

רבינו אפרים כפי הנראה אינו סובר הכלל שהלכה כרבה לגבי ר"י אף חוץ מסדר נזיקין. אולי הוא נוטה בזה לדעת הגאונים רב צמח ורב שר שלום שלא אמרו כן אלא במס' בבא בתרא בלבד ¹⁰, ודלא כהרי"ף שהלכה כרבה בכל התלמוד ¹¹. וכ"כ רבינו מנוח ¹². ולפיכך נקיטין כל צדדי החומרא בחמץ ובע"ז. הרמב"ם ¹³ פוסק שרק אם היה החמץ קשה מפררו

1 ראה פסקי פסחים סימן ד הערה 17. והוא לענין מ"ש בגמ' (כת, א): ותכמים אומרים מפרר וזורר לרוח או מטיל לים... ותנן נמי גבי ע"ז כה"ג, ר' יוסי אומר שוחק וזורר לרוח או מטיל לים...

2 על שינוי הלשון ברבינו מנוח, ראה שם הערה 19, ועי' להלן.

3 ראה שם תוס' ד"ה חמץ.

4 שאין ספינה עוברת בו (רש"י).

5 הלכך צריך פירור, שמא תפגע בו ספינה ותטלנו (רש"י).

6 ההשלמה, הרא"ש ומהר"ם חלאוה מפרשים ש"מאיסה" במים.

א6 כך פירש"י, ועי' להלן.

7 חיד' הריטב"א כאן ומשם באוצה"ג, התשובות סי' מו, עמ' 20.

8 ר"ח כאן.

9 מהד' בלוי, עמ' רנד, שכג. הרא"ש שפסק גם הוא כרבה (פ"ב סי' ג) לא כתב "לחומרא". ואולי סובר בעל ההשלמה כרבינו ופסק בחמץ כרבה ובע"ז כר"י, ולרב יוסף בע"ז לאו דוקא ים המלח דהה"ד שאר נהרות, וכמש"כ תוס' בסוגיין (ד"ה ע"ז), ולזהו שכיון במ"ש "כרבה לחומרא".

10 ראה תוס' ב"מ כט, א ד"ה והוי ובהמאור ומלחמות שבת ס"פ יט.

11 רי"ף שבת ספ"ב ועי' יד מלאכי סי' תקצו. ועי' אנצ' תלמודית כרך ט, עמ' שד—שה.

12 פ"ג מחמץ ומצה הי"א.

13 שם.